अभ्यासप्रश्नपत्रम् – 2023-24

कक्षा – एकादशी

संस्कृतम् (केन्द्रिकम्) (कोड सं.-322)

समयः – होरात्रयम् **सम्पूर्णाङ्काः – 80**

अस्य प्रश्नपत्रस्य भागपञ्चकं अस्ति -

'क' भागः अपठित – अवबोधनम्	-	**10 अङ्काः**
'ख' भागः रचनात्मक कार्यम्	-	**15 अङ्काः**
'ग' भागः अनुप्रयुक्त - व्याकरणम्	-	**20 अङ्काः**
'घ' भागः	-	**35 अङ्काः**

(i) पठितावबोधनम् (25 अङ्काः)

(ii) संस्कृत-साहित्येतिहासस्य सामान्यः परिचयः (10 अङ्काः)

सामान्यनिर्देशाः –

- उत्तरलेखनात् पूर्वं प्रश्नस्य क्रमाङ्कः अवश्यं लेखनीयः।
- प्रश्नसङ्ख्या प्रश्नपत्रानुसारम् अवश्यमेव लेखनीया।
- सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लेखनीयानि।
- प्रश्नानां निर्देशाः ध्यानेन अवश्यं पठनीयाः।

'क' भागः – अपठित-अवबोधनम्

1.	**अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतेन लिखत –** मनुष्यः एकः सामाजिकः प्राणी अस्ति। मनुष्याणां सद्व्यवहारेण एव समाजे सुखस्य शान्तेः च स्थापना भवति, सामाजिकं वातावरणं च सौहार्दपूर्णं भवति । अस्माकं वेदेषु यथोक्तम्- 'संगच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम्'। अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यमिदं वर्तते यत् समाजे सर्वे जनाः मिलित्वा गच्छन्तु, मिलित्वा एकस्वरेण वदन्तु, सर्वे परस्परं जानन्तु, सर्वत्र प्रेमपूर्णः व्यवहारः भवेत्। यजुर्वेदे कथितम् -'मित्रस्य चक्षुषा सर्वाणि मित्राणि समीक्षे' अर्थात् अहं सर्वान् जनान् मैत्रीभावेन पश्येयम् इति। कुत्रापि हिंसायाः भावना न भवेत्। केनचित् आत्मनः प्रतिकूलम् आचरणं न कर्तव्यम्। अनया भावनया पूर्णः समाज एव आदर्शसमाजः इति कथ्यते । येषां जीवने परोपकारादयः गुणाः विलसन्ति, तेषां जीवनम् एव सार्थकं जीवनम् उच्यते।	10
	(अ) एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) (i) केन समाजे सुखस्य शान्तेः च स्थापना भवति? (ii) मनुष्याणां सद्व्यवहारेण सामाजिकं वातावरणं कीदृशं भवति ? (iii) परोपकारादिगुणैः पूर्णं जीवनं कीदृशं भवति ?	1x2=2
	(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत – (केवलं प्रश्नद्वयम्) (i) कीदृशम् आचरणं न कर्तव्यम्? (ii) वेदेषु सहभावनायाः कृते किम् उक्तम् ? (iii) केषां जीवनं सार्थकम् उच्यते ?	2x2=4
	(इ) अनुच्छेदस्य (द्वित्रिशब्दात्मकं) समुचितं शीर्षकं लिखत।	1x1=1
	(ई) यथानिर्देशम् उत्तरत- (केवलं प्रश्नत्रयम्) (i) 'गच्छन्तु' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ? (क) मनुष्याः (ख) मनुष्यः (ग) सर्वे (घ) सर्वे जनाः (ii) ' आचरणं' इति पदस्य विशेषणपदं किमस्ति ? (क) कर्तव्यम् (ख) प्रतिकूलम् (ग) व्यवहारः (घ) अनुकूलम्	1x3=3

	(iii) 'अहिंसा' इति पदस्य किं विलोमपदम् अत्र प्रयुक्तम् ? (क) परोपकारम् (ख) आचरणम् (ग) हिंसा (घ) सात्विकम् (iv) 'व्यवहार:' इत्यर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम् ? (क) गुणः (ख) प्रेमपूर्णः (ग) आचरणम् (घ) सामाजिकम्	
	'ख' भागः -- रचनात्मककार्यम्	
2.	भवान् / भवती संविदा । कोलकातायां वसति ।भवतः /भवत्याः मित्रं जोसफः केरले तिरुवनन्तपुरे टेक्नोपार्क् मध्ये कार्यं करोति ।भवत्याः विवाहार्थं तं निमन्त्रयितुं लिखिते पत्रे मञ्जूषासाहाय्येन रिक्तस्थानानि पूरयत। **(i)......................** **04/01/2022** **(ii).................** जोसफ ! सस्नेहं नमस्ते । अत्र सर्वे **(iii)..................** । भवान् अपि कुशली इति**(iv) ....** । षष्ठकक्षायां आवयोः **(v) ....** आरब्धा आसीत् । इदानीम् अहं पत्रमिदं मम जीवनस्य **(vi)............** दिने भवन्तं सपरिवारं निमन्त्रयितुं लिखामि। मम **(vii) ....** निश्चितः । भवान् इव मे वरः अपि सूचना-प्रौद्योगिकी क्षेत्रे एव कार्यं **(viii)...................** । अहम् आशासे यत् भवान् **(ix)........................** सपरिवारं मम विवाहकार्यक्रमे भागं ग्रहीष्यति इति । भवतः मातापित्रोः अपि **(x)..................** मम कृते मुख्यः अस्ति । सर्वेभ्यः पुनः पुनः प्रणामाः। भवतः अभिन्नमित्रम् संविदा **मञ्जूषा**	½×10=5

	करोति, निश्चयेन, प्रियमित्र, अनुग्रहः विवाहः, कोलकातातः , कुशलिनः, मैत्री, विश्वसिमि, प्रमुखे	
3.	मञ्जूषाप्रदत्त-पदसहायतया अधोलिखितां कथां पूरयत - हरिश्चन्द्रः सूर्यवंशराजः । तस्य पत्न्याः नाम (i).......................। सत्यम् एव सः सदा उक्तवान् । तम् असत्यवादिनं कर्तुं बहु प्रयत्नं कृतवान् मुनिः . (ii)...................। परन्तु तस्य यत्नाः निष्फलाः आसन्। सः राजा . (iii).................... अवलम्बनार्थं बहूनि (iv)..................... अनुभूतवान् । प्रथमतः सः (v).....................कृतवान् ,यतो हि विश्वामित्रस्य दासः जातः आसीत् सः । तदनन्तरं सः स्वपत्नीत्यागम् अपि कृतवान् । तस्य सर्वं धनं नष्टम् (vi).................। अन्ते सः किं कर्म कृतवान् इति भवन्तः जानन्ति वा? श्मशाने (vii)...................... दहनं कृत्वा वेतनं गृहीतवान्। तदा एकस्मिन् समये सर्पः तस्य पुत्रं दष्टवान् । तेन सः बालः मृतः । चन्द्रमती लोहिताक्षस्य (viii) .... श्मशानं नीतवती । तस्याः समीपे (ix)................ न आसीत् । हरिश्चन्द्रः तु (x)........................ अपि अन्त्येष्टिं कर्तुं न शक्तवान् यतः श्मशानस्य स्वामिनः सेवकः एव हरिश्चन्द्रः । इत्थं सः बहूनि कष्टानि अनुभूतवान् । परन्तु एकम् अपि असत्यं न उक्तवान् । **मञ्जूषा-** **राज्यत्यागं , स्वपुत्रस्य, विश्वामित्रः, शरीरं , चन्द्रमती** **सत्यस्य , धनं, आसीत् , मृतशरीराणां , कष्टानि**	½×10=5
4.	अधोलिखितसंवादे रिक्तस्थानानि पूरयन्तु। देवेशः- ऋषे ! भवान् कुत्र वसति ? ऋषिः- 1 - ....।	1×5=5

	देवेशः - अस्तु मणिपुरतः। दिल्लीनगरं भवान् कदा आगच्छत् ? ऋषिः- 2 - .... । देवेशः- अहो! अस्मिन् मासे एव परं मणिपुरं त्यक्त्वा भवान् किमर्थम् आगतवान्। ऋषिः- 3 - ....। देवेशः- किं मणिपुरे उच्चशिक्षायाः व्यवस्था नास्ति ? ऋषिः-4 - ....। देवेश :- सत्यमेतद् यत् दिल्लीनगरे उच्चशिक्षायाः व्यवस्था उत्तमा अस्ति । अस्तु, कल्याणकारिणी भवतु दिल्ली तव कृते । ऋषिः- 5. - ....। देवेशः- स्वागतम्।	

‘ग’ भागः – अनुप्रयुक्तं व्याकरणम्

5.	**अधोलिखित-वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समुचितं सन्धिं सन्धिच्छेदं वा कुरुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)** I. <u>**तातस्तु**</u> तदवलोक्य स्नेहपरवशः अभवत् । II. सुब्बण्णस्य सङ्गीते <u>**सहज + अभिलाषः**</u> आसीत् । III. अहो बलीय: खलु <u>**भीतोऽस्मि**</u> । IV. <u>**अचिराच्च**</u> शबरसैन्यम् अद्राक्षम् ।	**1×3=3**
6.	**अधोलिखित-वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समुचितं संयोजितं विभाजितं वा प्रकृतिं प्रत्ययं प्रदत्तविकल्पेभ्यः चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)** (i) दुष्यन्तः निमित्तं <u>**सूचयित्वा**</u> कथयति । (क) सूच् + त्वा (ख) सूच् + क्त्वा	**1×3=3**

	(ग) सूच् +ल्यप् (घ) सूच् + त्व (ii) तापसी बालं **<u>वि+लोक्+ल्यप्</u>** हसति । (क) विलोकल्य (ख) विलोक्य (ग) विलोक्यप् (घ) विलोकल्यप् (iii) **<u>कृता:</u>** ते तात मन्त्रिण: । (क) कृ+क्त (ख) कृ+क्तवतु (ग) कृ+क्त्वा (घ) कृ+त (iv) पटं **<u>वि+क्री+तुमुन्</u>** तन्तुवाय: प्रविशति । (क) विक्रेतु (ख) विक्रेतुम् (ग) विक्रेतुमुन् (घ) विक्रेतुमु	
7.	**अधोलिखितवाक्येषु प्रदत्तविकल्पेभ्यः समुचितशब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत। (केवलं प्रश्नत्रयम्)** (i) एषा केसरिणी ------------- लङ्घयिष्यति। (क) त्वाम् (ख) त्वं (ग) तव (घ) युवयोः (ii) ---------- वयसि वर्तमानं शबरसेनापतिम् अपश्यम् ।	1×3=3

	(क) प्रथमम् (ख) प्रथमान् (ग) प्रथमे (घ) प्रथमस्य (iii) तस्य --------- तीरे महाजीर्ण: शाल्मली वृक्षः | (क) पश्चिमात् (ख) पश्चिमम् (ग) पश्चिमेन (घ) पश्चिमे (iv) राजापि तं ------------ द्वित्रिवारम् अपश्यत् । (क) बालकं (ख) बालकस्य (ग) बालके (घ) बालकानाम्	
8.	**अधोलिखितवाक्येषु प्रदत्तविकल्पेभ्यः समुचितक्रियापदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत। (केवलं प्रश्नत्रयम्)** (i) एष: कुमार: चतुर: ------------। (क) असि (ख) स्थ (ग) अस्ति (घ) अस्मि (ii) महाराजस्य बहु सन्तोषः --------- । (क) अभवत् (ख) अभवसि (ग) अभवः (घ) अभवताम् (iii) अहं किमपि न ----------। (क) जानासि (ख) जानामि (ग) जानीथ (घ) जानाति	**1×3=3**

	(iv) यदि त्वं मयि चित्तं स्थिरं कर्तुं न --------- । (क) शक्नोषि (ख) शक्सि (ग) शक्नोति (घ) शक्नुथ	
9.	**समुचितां विभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)** I. मुनिः ------------- प्रति बालकम् आनीतवान्। (आश्रम) II. यूयं निर्मितान् पटान् ---------- दत्त । (अस्मद) III. ------------ समीपे सुब्बण : उपविष्टः आसीत् । (जनक) IV. पूर्वावधीरितं श्रेयः -------- परिवर्तते । (दुःख)	1x3=3
10.	**अधोलिखितवाक्येषु वाच्यानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत-** **(केवलं प्रश्नद्वयम्)** (i) एषः मया विरमयितुं न ----------- । (क) शक्ये (ख) शक्यावहे (ग) शक्यते (घ) शक्नोमि (ii) गौराङ्गः कशया --------- ताडयति । (क) तन्तुवायान् (ख) तन्तुवायः (ग) तन्तुवायम् (घ) तन्तुवाये (iii) ------------ प्रवीणतां याति । (क) मूर्खे (ख) मूर्खस्य (ग) मूर्खान् (घ) मूर्खः	**1 x 2 = 2**

11.	**रेखांकितस्य अशुद्धपदस्य स्थाने प्रदत्तविकल्पेभ्यः शुद्धं पदं चित्वा लिखत (केवलं प्रश्नत्रयम्)** (i) सहस्राणां मूर्खाणाम् **<u>एक:</u>** पण्डितम् इच्छसि। (क) एकस्मात् (ख) एकम् (ग) एकस्मिन् (घ) एकस्मै (ii) अनपत्यता मां **<u>वत्सलयन्ति</u>** । (क) वत्सलयति (ख) वत्सलयसि (ग) वत्सलयन् (घ) वत्सलये (iii) अहं ते दन्तान् **<u>गणयति</u>** । (क) गणयसि (ख) गणये (ग) गणयिष्ये (घ) गणय (iv) तस्मिन् **<u>वनस्य</u>** मृगयाकोलाहलध्वनिः उदचरत् । (क) वनम् (ख) वनानि (ग) वनेन (घ) वने	1x3-3
	खण्डः – घ भाग - I **पठितांशावबोधनम् 25 अङ्काः**	5
12.	**अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरत –** अपरप्रभाते कृष्णः ग्रामस्य प्रतिमार्गं गत्वा जनान् अवदत् - पुष्करिण्याम् एको महान् मत्स्यो मया दृष्टः ।केचन अवदन् - अरे, त्वं मिथ्यावादी ।तव वचने को विश्वास: ? तत् क्षणं कृष्णः उक्तवान् - तदानीं मया सह मुनिः आसीत्। सोऽपि दृष्टवान् । आगच्छ .... तत्र पृच्छ	

	..........। मुनिं साक्षिरुपेण स्वीकृत्य ग्राम्यजनाः अपरदिने मत्स्यान्वेषणं कृतवन्तः। अन्ततः सर्वे मिलित्वा पुष्करिणीं प्रविष्टाः मत्स्यान् च धृतवन्तः किन्तु महामत्स्यस्य सन्धानं न प्राप्तम्। दिनपूर्णं ते अन्विष्टवन्तः ।सांयकाले नितरां विरक्ताः अभवन्। मुनिमुपगम्य सरोषमवदन् - किं भवानपि अस्मान् प्रतारयति ? मुनिः धीरभावेन अवदत् - अरे! महामत्स्यः किं सरलतया धर्तुं शक्यते ? तदर्थं श्रमः आवश्यकः । श्वः प्रभाते बन्धच्छेदं कृत्वा जलं निष्कासयत। **(अ) एकपदेन उत्तरत-** (क) एको महान् मत्स्य: कुत्र दृष्टः ? (ख) तदानीं कृष्णेन सह कः आसीत्? (ग) कस्य सन्धानं न प्राप्तम् ? **(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत-** (क) जना: मुनिमुपगम्य सरोषं किमवदन् ? (ख) कृष्णः कुत्र गत्वा जनान् अवदत् ? (ग) अपरदिने ग्राम्यजनाः किम् कृतवन्तः ? **(इ) यथानिर्देशमुत्तरत -** (क) 'महान् ' इतिपदस्य विशेष्यपदं किम्? (ख) 'सन्ध्याकाले' इति पदस्य पर्यायपदं किं प्रयुक्तम् ? (ग) 'मुनिः धीरभावेन अवदत्' अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम् ?	 ½x2=1 1x2=2 1x2=2
13.	अधोलिखितं पद्यं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरत – धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत्। सन्निमित्तं वरं त्यागो विनाशे नियते सति।। षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता । निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता।। **(अ) एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)** i. दोषा: केन हातव्याः ?	5 ½x2=1

	ii. परार्थे धनानि जीवितं च कः उत्सृजेत् ? iii. भूतिमिच्छता पुरुषेण कति दोषाः हातव्या ? **(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)** (i) पुरुषेण के षड्दोषाः हातव्याः ? (ii) सन्निमितं त्यागः कदा वरं भवति ? (iii) प्राज्ञः परार्थे किं किम् उत्सृजेत् ? **(इ) निर्देशानुसारम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)** (i) 'प्राज्ञः धनानि जीवितं च उत्सृजेत्' अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम् ? (ii) 'निर्भयम्' इतिपदस्य विलोमपदं किं प्रयुक्तमत्र ? (iii) 'भूतिमिच्छता पुरुषेण' अनयोः विशेषणपदं किम् ?	 1x2=2 1x2=2
14.	**अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरत –** वै. गौराङ्गः - (तन्तुवायानुद्दिश्य) भो भो ! यूयं निर्मितान् पटान् मह्यं दत्त । तन्तुवायाः - न वयमयोग्यमूल्यत्वात् पटं निर्मामः । वै. गौराङ्गः- अस्तु शोभनं पटं निर्माय मह्यं दत्त, योग्यं मूल्यं भविष्यति । गृहाण इमाः मुद्राः । (इति पञ्चदशमुद्रा ददाति, ते न गृह्णन्ति, हठात्तेषां वसनं निबध्य गलहस्तेन निष्कासयति ।) तन्तुवायाः - (द्वारि स्थिताः) महाराज! न वयं शतमूल्यं पटं पञ्चदशभिरेव मुद्राभिर्निर्मास्यामः । वै. गौराङ्गः - (साक्षेपम्) क इमे कोलाहलं कुर्वन्ति ? (द्वारि गत्वा सामर्षम् कशया तांस्ताडयति।) गच्छत , अपरं शोभनं पटं निर्माय समानयत (मुद्राः प्रक्षिप्य ते गच्छन्ति।) वै. गौराङ्गः (अनुचरमुद्दिश्य) भो! भो! अपरांस्त्रिचतुरांस्तन्तुवायानानयत। (स निर्गत्य , चतुरस्तन्तुवायानानीय) - महाराज! एते समागताः । वै. गौराङ्गः - (तन्तुवायानभिलक्ष्य) निर्मितान् कौशेयपटान् मह्यं दत्त । तन्तुवायाः - न वयं पटान्निर्मामः । वै. गौराङ्गः - मिथ्यैतत् । यूयं पटान्निर्माय श्रेष्ठिनां सविधे विक्रीणीध्वे । (सर्वान् कशया ताडयितुं भर्त्सयति) सर्वे- न वयं निर्मामः । (इति बद्धहस्तपुटाः कम्पन्ते ।)	5 ½x2=1 1x2= 2

	(अ) एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) (क) गौराङ्गः कति मुद्राः पटस्य मूल्यरूपेण ददाति ? (ख) मुद्राः प्रक्षिप्य के गच्छन्ति ? (ग) अपरं किं निर्माय समानयत ? **(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)** (क) गौराङ्गः तन्तुवायान् कथं निष्कासयति ? (ख) गौराङ्ग: द्वारि गत्वा किं करोति ? (ग) तन्तुवाया: किमर्थं पटं न निर्मान्ति? **(इ) निर्देशानुसारम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)** (क) 'न वयं निर्मामः' इत्यत्र 'वयं' इति सर्वनामपदं केभ्यः प्रयुक्तम् ? (ख) 'निर्मास्यामः' इतिक्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ? (ग) 'इमाः मुद्राः' इति अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम् ?	1x2=2
15.	अधोलिखितस्य पद्यस्य भावार्थं मञ्जूषाप्रदत्तपदैः पूरयित्वा पुनः लिखत – **कच्चित्सहस्रान्मूर्खाणामेकमिच्छसि पण्डितम् ।** **पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं महत् ।।** **भावार्थः** - अयि भ्रातः ! एकः पण्डितः सहस्राणां (i) .... अपेक्षया श्रेष्ठः भवति ।मम विश्वास: अस्ति यत् त्वं मूर्खसहस्रेषु एकं (ii) ....इच्छसि। यतो हि एक: विद्वान् गभीरेषु अर्थसंकटेषु राज्यस्य अत्यधिकं (iii)............... करोति। **मञ्जूषा** **कल्याणं , पण्डितम् , मूर्खाणाम्** **अथवा** प्रदत्त-भावार्थत्रयात् शुद्धं भावार्थं चित्वा लिखत-	1x3=3 1x3=3

	(क) सर्वथा न कश्चिन्न खलीकरोति जीवनाशा । i. जीवनस्य आशा सर्वान् अपि दुष्टयति । ii. जीवनेच्छा सर्वं विनाशयति । iii. जीवनस्य आशा सर्वथा कञ्चिदपि जनं न खलीकरोति । **(ख) नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह जगति सर्वजन्तूनाम्।** i. सर्वप्राणिनां कृते किमपि अभीष्टं न अस्ति । ii. अस्मिन् संसारे सर्वेषां जन्तूनां कृते जीवितात् अधिकं प्रियं किमपि न अस्ति। iii. सर्वे जन्तवः जीवनं न वाञ्छन्ति । **(ग) य: सर्वारम्भपरित्यागी स मे प्रिय: ।** i. य: सर्वेषां कर्मणाम् आरम्भस्य त्यक्ता , स मे प्रिय: । ii. य: कर्मणाम् अधिष्ठाता स मे प्रिय: । iii. य: अकर्मणाम् सेवी स मे प्रिय: ।	
16.	अधोलिखित-अन्वये रिक्तस्थानानि पूरयत – **अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम्।** **अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ।।** **अन्वय:** - धनंजय ! अथ (यदि त्वम्) (i).......... मयि स्थिरं समाधातुं न (ii)............., ततः माम् अभ्यासयोगेन (iii)............ इच्छ।	1×3=3

17.	'क' स्तम्भस्य वाक्यांशस्य 'ख' स्तम्भस्य वाक्यांशेन सह मेलनं कुरुत - **'क' स्तम्भः** / **'ख' स्तम्भः** क मन्त्रो विजयमूलं हि / i देहवद्भिरवाप्यते ख सुसंवृतो मन्त्रिधुरैः / ii राज्ञां भवति राघव ! ग क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम् । / iii अमात्यैः शास्त्रकोविदैः घ अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं / iv अव्यक्तासक्तचेतसाम्	½×4=2
18.	अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितानां पदानां प्रसंगानुसारं शुद्धम् अर्थं मंजूषायाः चित्वा लिखत – (i) अरे, त्वं **मिथ्यावादी**। (ii) किन्तु महामत्स्यस्य **सन्धानं** न प्राप्तम्। (iii) **अनुपदमेव** सुब्बण्णः श्लोकम् अश्रावयत् । (iv) पुनः **स्मयपूर्वकं** राजा बालं सम्बोधयत् । (**मंजूषा** - हसन् , तत्क्षणमेव , अनुसन्धानम् , असत्यभाषी)	½×4=2
	संस्कृतसाहित्येतिहासपरिचयः	
19.	संस्कृतभाषायाः उद्भवं विकासं च अधिकृत्य प्रदत्तान् प्रश्नान् उत्तरत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) (i) विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा का ? (ii) संस्कृतभाषायाः एकम् अन्यं नाम लिखत। (iii)अष्टाध्यायी इति व्याकरणग्रन्थस्य लेखकः कः ? (iv)वैज्ञानिकदृष्ट्या संस्कृतं कस्य परिवारस्य भाषा अस्ति ?	1×3=3

20.	**वैदिकं साहित्यम् अधिकृत्य प्रदत्तवाक्येषु मञ्जूषाया: साहाय्येन रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)** (i) चत्वार: वेदा: सन्ति - ऋग्वेद: ------------ सामवेद: अथर्ववेद: च। (ii) षड् -------------- सन्ति । (iii) ------------ यज्ञाय समुचितकालनिर्धारणे साहाय्यं करोति । (iv) अरण्ये भवम् इतिकारणात् -----------------। मञ्जूषा - आरण्यकम्, यजुर्वेद: , ज्योतिषम् , वेदांगानि ,	1×4=4
21.	**रामायणं महाभारतं पुराणानि च अधिकृत्य 'क' भागं 'ख' भागेन सह मेलयत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)** **'क' भाग:** — **'ख' भाग:** क शतसाहस्रीसंहिता — i अष्टादश अध्याया: ख रामायणस्य रचयिता — ii महाभारतम् ग श्रीमद्भगवद्गीता — iii महाकवि: वाल्मीकि:	1×3=3